

УДК 793.31

**ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ
У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОГРАФІВ
І ФОЛЬКЛОРИСТІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Жиров Олександр Анатолійович

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри хореографії

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

У статті розкрито значення танцю в житті народу, виявлено перші згадування про танець у творах українських письменників, узагальнено народознавчі ідеї у творчій спадщині та діяльності вітчизняних етнографів і фольклористів, встановлено їхній внесок у розвиток української народної хореографії.

Ключові слова: танець, народна хореографія, фольклор, хореографічне мистецтво, етнографічні експедиції, звичаї, обряди.

На сучасному етапі в умовах відродження української ментальності та зміцнення духовної культури вельми актуальним є звернення до творчої спадщини відомих учених, громадських і просвітницьких діячів минулого. Це дозволить підвищити культурно-інтелектуальний потенціал суспільства, допоможе визначити стратегічні пріоритети в розвитку національної культури й мистецтва. У контексті цього важливого значення набуває дослідження та узагальнення творчо-наукової спадщини провідних українських етнографів і фольклористів, провідною ідеєю котрих стало збереження та збагачення фольклорного танцювального матеріалу.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що різні аспекти діяльності українських етнографів і фольклористів висвітлені в працях Л. Вахніної, Я. Вернюк, М. Вовк, А. Вовчака, Й. Дзєндзелівського, О. Дея, М. Дмитренка, С. Залозної,

Р. Кирчіва, С. Ляшко, О. Мікули, М. Мушинки, В. Назаренка, О. Осипенко, Н. Смірної, О. Черемшинського, О. Шеремети, Н. Шип, О. Шутак, Ж. Янковської та ін. Аналіз наукової розробки проблеми в історико-культурному й мистецтвознавчому аспектах дозволяє констатувати, що процес розвитку української народної хореографії в спадщині провідних вітчизняних етнографів і фольклористів не був предметом спеціальних досліджень.

Мета публікації – основі систематизації та узагальнення народознавчих ідей у творчій спадщині та діяльності вітчизняних етнографів і фольклористів виявити їхній внесок у розвиток української народної хореографії.

Найбільшим надбанням кожного народу є його духовна культура. Історія культури органічно пов'язана з історією народу, його звичаями, традиціями й обрядами, які в сукупності становлять культурну спадщину нації. Кожне покоління робить свій неповторний внесок у розвиток національної культури. Спадщина народу містить цінні ідеї і досвід виховання. Саме тому з давніх часів важливим виховним засобом вважалася народна творчість, складовою частиною якої є український народний танець. У танцях відтворюється все багатство народного життя, проявляються етика, мораль, норми взаємовідносин у поведінці, зміни, що відбуваються у суспільних устроях життя, рівень загальної культури суспільства.

Видатний балетмейстер і хореограф І. Моїсєєв називав народний танець «німою поезією, зримою піснею, що містить у собі частину народної душі, емоційним літописом народу, який самотньо і яскраво розповідає про історію почуттів та подій ним пережитих. Невичерпна скарбниця народного танцю зберігає багато безцінних перлин. У них творча фантазія, образність народного мислення, виразність та пластичність форми, глибина почуттів» [1, с. 21].

Отже, побут, традиції, обряди, звичаї, географічні умови – усе це знаходить своє віддзеркалення у народному танці, впливає на характер пластики і рухів. Народне джерело невичерпне. Воно містить надзвичайно багато нових тем та ідей. Звідси танцювальне мистецтво кожного народу має індивідуальні неповторно-своєрідні риси.

Різноманітне за тематикою емоційно-виразне українське народне хореографічне мистецтво пройшло довгий шлях розвитку від древніх обрядово-ритуальних дій і хороводів до тематичних сценічних композицій і класичного балету [2, с. 5]. Історичними витокami українського хореографічного мистецтва етнографи та історики вважають первісні езотеричні культури й магичні обряди, у яких танець існував у синкретичній єдності з іншими видами мистецтва. Поступово, втрачаючи своє ритуальне значення, танцювальні рухи набувають естетичного забарвлення. Зігріті емоційною потребою висловлювання, вони стають художніми засобами вираження думок і почуттів за допомогою мови жестів і рухів. Так виникає найдавніший вид народного танцювального мистецтва – хоровод, в якому рухами інтерпретують текст супровідної пісні. Цей жанр ще тісно пов'язаний з обрядовим дійством, землеробським та анімістичним культурами, але він вже відзначається надзвичайним багатством тематики та образного змісту [3, с. 141].

У ході наукового пошуку встановлено, що перші докладні описи народних танців ми знаходимо в художніх творах Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, І. Нечуй-Левицького, М. Гоголя, М. Кропивницького, Л. Українки, М. Старицького та ін., які використовували ці описи як один із засобів художньої виразності. І хоча письменники не ставили за мету наукове дослідження танцювального мистецтва, проте описи танців українців можуть служити водночас цінним етнографічним матеріалом [4, с. 247] і важливою формою збереження і передачі накопиченого соціального досвіду, духовної культури від одного покоління до іншого, засобом виховання на національно-культурних традиціях. Як зазначала О. Рудницька, “змальовуючи побут і звичаї населення України, письменники розглядали хореографічний фольклор, в основному, як елемент народної обрядовості. В їхніх працях зустрічається багато прикладів танцювальних пісень, а нерідко й описів танців, що виконувались під час народних свят: Масляної, зустрічі весни, Клечального тижня, Купала, Обжинків, весілля тощо” [3, с. 156]. Серед назв танців, які автори найчастіше наводили у своїх творах, – козак, козачок,

гайдук, метелиця, гопак, козак-вальс, мазурка, екосез, кадриль, горлиця, бариня, полька-мазурка, веснянкові танки-хороводи та хороводні ігри-розваги.

Значно пізніше справою дослідження народного танцювального мистецтва зайнялися українські етнографи та фольклористи. Пильна увага до народної творчості, збирання й вивчення її зразків припадає на XIX і XX ст. Передові вчені, визнаючи велику цінність фольклору, організовували спеціальні експедиції для дослідження народного матеріалу, невід'ємною частиною якого був фольклорний танець [5].

Першим ученим-народознавцем, який упритул наблизився до народної хореографії і по-науковому розглянув її складові елементи, був Павло Платонович Чубинський (1839-1884 рр.). Він одним із перших запропонував власний метод запису танців, який з часом став основою сучасної описової системи. Учений збирав матеріал, що стосувався найрізноманітніших сторін народного життя, надаючи, таким чином, можливість кожному бачити народ таким, яким він є. П. Чубинський значно розширив межі досліджень, удосконалив справу збирання й опрацювання фольклору на науковій основі, зумів органічно поєднати історичні, статистичні, правові, економічні дані з багатючими фольклорними та етнографічними матеріалами [6, с. 7-8]. П. Чубинський керував так званою “етнографічно-статистичною експедицією”, яка проводилась в Україні в 1869-1870 рр. Наслідком експедиції стало видання впродовж 1872-1879 рр. семи томів “Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край”, у яких зібрані надзвичайно цінні матеріали про звичаї та обряди, народну творчість, звичаєве право, вірування, матеріальну культуру українців [7, с. 26]. Вивчення праць ученого дозволило встановити, що, вважаючи танець невід'ємною частиною обрядового дійства, П. Чубинський у 3-му томі опублікував 587 пісень та обрядів календарних народних свят, подав хореографію до хороводних пісень. Зібрані ним календарно-обрядові пісні відображали кожен цикл хліборобської праці в різні пори року, а виконання танців супроводжувалось імітуванням трудового процесу. Іншим важливим внеском видатного етнографа в розвиток народного

хореографічного мистецтва стало зібрання в 4-му томі описів родинних звичаїв та важливих подій в особистому житті людини, а також колискових, дитячих пісень, ігор тощо. Чільне місце в ньому займає розділ, присвячений весіллю. На той час це було найповніше зібрання весільних обрядів українського народу: 1943 тексти з 4000 обрядових зразків [6, с. 9]. На думку П. Чубинського, за допомогою найпростіших рухів у піснях, іграх, хороводах, танках відображається життя народу. Тому їх вивчення необхідне для духовного збагачення нації, збереження її національної культури.

Значним досягненням цієї збірки стало й те, що П. Чубинський зробив науковий поділ на веснянки без ігрового супроводу та весняні ігри; останні було виділено в окремий розділ – понад 40 хороводно-ігрових пісень переважно з Центральної та Східної України. Записи, представлені великою кількістю варіантів, дають уявлення про основні теми, сюжети, мотиви, образи та персонажі жанру, характерні саме для цього краю. Кожна пісня має детальний опис ігрових та хороводних рухів, до яких подано мелодії [8, с. 33-34]. Праці П. Чубинського стали своєрідним енциклопедичним посібником народної духовної культури і були відзначені нагородою Російського географічного товариства.

Згодом ґрунтовні етнографічні дослідження, у яких значне місце відводилося вивченню народного танцювального мистецтва, були здійснені В. Шухевичем і В. Гнатюком. Зокрема, у III розділі праці “Гуцульщина” Володимир Осипович Шухевич (1849-1915 рр.) досліджує найпоширеніші гуцульські танці: коломийки, гуцулки, аркан, півтора, козачок, дає їх загальну характеристику і виділяє характерні танцювальні рухи (тропот, гайдук, голубці, кружляння), розповідає про заняття, побут, родинні звичаї і вірування гуцулів, описує календарно-обрядові свята з великою кількістю танців [9]. Згодом В. Шухевич опублікував ще декілька статей про гуцульські танці, народні музичні інструменти, писанки.

Своєрідним підсумком майже сторічного збирання й видання весняного хороводно-ігрового фольклору стала робота Володимира Михайловича Гнатюка (1871-1926 рр.) “Гаївки”, яка характеризується високим рівнем

наукової фіксації текстів, мелодій, ігрових дій та хороводів Західної України. Тексти збірника розбито на 3 великі розділи: ігрові двохорові, ігрові однокорові й однокорові гаївки без гри (власне хороводи). У середині кожного розділу пісні згруповано за тематичним принципом. Кожна гра супроводжується детальною характеристикою основних рухів [8, с. 43-44]. Важливою заслугою В. Гнатюка була участь в організації та здійсненні багатьох етнографічних експедицій, залучення до участі в дослідженнях матеріальної й духовної культури кращих представників інтелігенції різних регіонів України, підтримання творчих контактів із ученими зарубіжних країн. Будучи одним із перших українських етнографів-професіоналів, він виробив теоретичні засади записування й публікації фольклорно-етнографічних матеріалів. Упродовж багатьох років В. Гнатюк активно вивчав і популяризував духовну культуру українців. Він зосереджував найбільшу увагу на збиранні матеріалів про народні звичаї, обряди й вірування. Служіння ідеї українського національного відродження стало справою життя вченого, усієї його науково-дослідної та громадсько-політичної діяльності. Прогресивний світогляд, широта наукових інтересів і виняткова працьовитість В. Гнатюка забезпечили видатні досягнення вченого в галузі народознавства, передусім на ниві української фольклористики та етнології. Зібрані ним матеріали відзначаються точністю запису і мають велике значення для дальшого вивчення культури і побуту українців, зокрема лемків. Вивчаючи народну обрядовість і представляючи її на високому науковому рівні, В. Гнатюк тим самим сприяв популяризації української етнографічної науки [10].

Отже, друга половина XIX – початок XX ст. характеризувався значним посиленням інтересу української інтелігенції до національної історії, етнографії та фольклору. Дослідники цього періоду залишили багато записів регіональних народних танців різних жанрів, описали їх лексику, структурно-композиційну будову, здійснили перші спроби класифікації танців тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Луцкая Е.Л. Жизнь в танце / Луцкая Е.Л. – М. : Искусство, 1968. – 81 с.
2. Василенко К. Украинский народный танец / Василенко К. – М. : Искусство, 1981. – 160 с.
3. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі : навч. посіб. / Рудницька О.П. – К. : ЕксОб, 2000. – 208 с.
4. Лозко Г. Українське народознавство : посіб. для вчителя / Лозко Г. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
5. Бисикало С.К. Український фольклор : критичні матеріали : навч. посіб. для філол. ф-тів ун-тів та пед. ін-тів / Бисикало С.К., Борщевський Ф.М. – К. : Вища шк., 1978. – 288 с.
6. Чубинський П.П. Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: У 2 кн. / Чубинський П.П. – К. : Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – 224 с.
7. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах / [за ред. Анатолія Пономарьова]. – Опішне : Українське народознавство, 1999. – Кн. 1. – 528 с.
8. Чебанюк О.Ю. Українські весняні танково-ігрові пісні (Деякі проблеми генези й семантики) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Чебанюк О.Ю. – К., 1996. – 210 с.
9. Арсенич П. Збірка Володимира Шухевича “Гуцульщина” в оцінці українських та зарубіжних вчених / Арсенич П. // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6. – С. 23-27.
10. Шеремета О.М. Володимир Гнатюк і українська етнографічна наука кінця ХІХ – початку ХХ ст. : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.05 / Шеремета О.М. – Л., 2003. – 218 с.